Janez Stanovnik, politik in državnik

Zakaj smo sploh hoteli imeti svojo državo, če v njej ne znamo živeti kot bratje

Grega Repovž

Janez Stanovnik po osmih letih molka zdaj pripoveduje: o tem, da je bil v drugi svetovni vojni krščanskih socialist in partizan, o Edvardu Kardelju, ki je bil njegov šef takoj po vojni, o zgodovinskih zmotah, o pripisovanju zaslug in splošni meritokraciji. O tem, zakaj je med procesom JBTZ branil republiškega sekretarja za notranje zadeve Tomaža Ertla. In o tem, kaj je pogoj, da bi Slovenci postali nacija. Zdaj, pravi Stanovnik, to še nismo – in dokler ne bo sprave, to po njegovem mnenju tudi ne bomo.

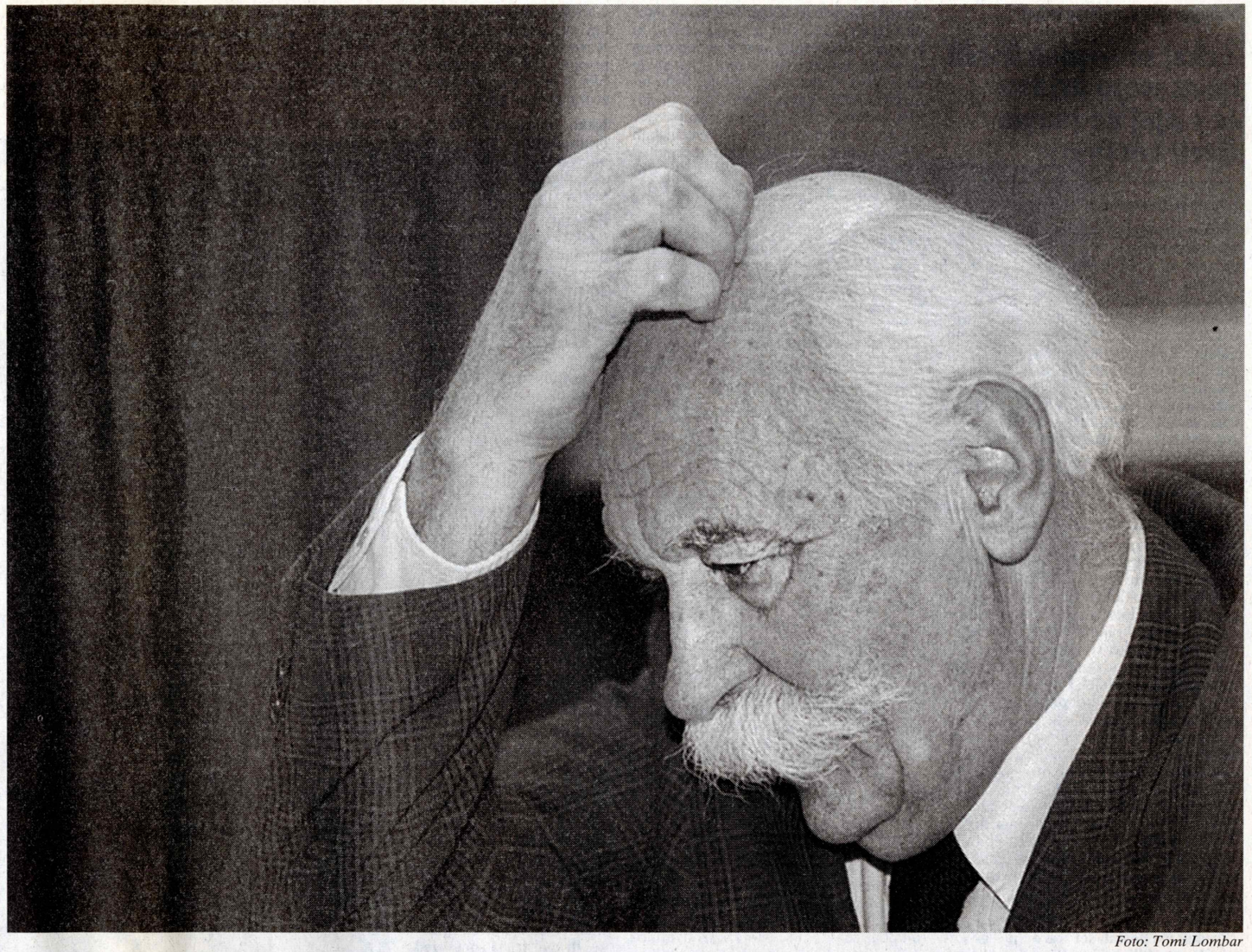

Foto: Tomi Lombar

Gospod Stanovnik, zelo zgodaj ste se začeli ukvarjati s politiko. Že v rani mladosti ste bili krščanski socialist. Se spomnite svojega prvega političnega nastopa?

Lepo ste me spomnili na mojo mladost. Moja politična kariera se je začela 24. marca 1941, ko so me študentski kolegi izbrali za govornika pred Trubarjevim spomenikom v Tivoliju. Takoj po govoru smo šli na demonstracije proti trojnemu paktu, ki ga je sklenila takratna jugoslovanska vlada. In potem smo bili na Wolfovi ulici dobro tepeni, ko smo padli v roke policajem in žandarjem.

Koliko ste bili takrat stari?

Imel sem 19 let in sem bil v prvem letniku pulistična. In tudi sam Krek se je imel za krščanskega socialca. Na strani te struje v ljudski stranki, ki je bila kmečko-delavsko usmerjena, je bil tudi ljubljanski nadškof Jeglič. Prav zato je bilo mogoče, da so na občinskih volitvah v Ljubljani leta 1922 skupaj nastopili komunisti in ljudska stranka pod skupnim imenom Zveza delovnega ljudstva. In so zmagali! Čeprav so komunisti dobili manj glasov, je komunist Perič postal župan, moj oče, ki je bil pri ljudski stranki, pa podžupan.

Torej se je vaš oče poleg odvetništva ukvarjal tudi s politiko?

V desetletju po prvi svetovni vojni je bil zelo aktiven v ljudski stranki, a se je pozneje z njo razšel.

Zakaj pa?

Prav zaradi klerikalizma. Vodstvo stranke na čelu z dr. Koroščem je 1927. leta nasprotovalo njegovi kandidaturi, ker so ga imeli za preveč »levo« usmer-

Intimno ideološko je bila Zarja skupina globoko religioznih katoliških študentov. Razhajanja so bila predvsem ideološko-politične narave. To lahko najbolje ilustriram na primeru napada na Kocbeka. Edvard Kocbek, ki je mariborsko bogoslovje zapustil po dveh letih študija, je 1937. leta v reviji »Dom in svet« napisal članek »Premišljevanja o Španiji«. Na podlagi izvirnih informacij, ki jih je imel od francoskih krščansko-personalističnih krogov (Maunier in drugi), je dokazoval, da se je katoliška cerkev v Španiji obrnila stran od siromašnega in delovnega ljudstva in s tem Republike in se opredelila za veleposestnike in fašističnega generala Franca predvsem zato, ker jo je na to napačno pot pripeljal materialni interes. To jo je pripeljalo v zavezništvo z Mussolinijevimi fašisti in Hitlerjevimi nacisti. Mali katoliški narod Baskov pa se je postavil v obrambo Republike. Hitlerjeva aviacija ga je zverinsko kaznovala (Picassova Guernica), iz

te katoličtvo v nastajajočem svetovnem konfliktu ne bo rešilo, niso zalegli. Nikoli niso razumeli, da se ne moreš opredeljevati zgolj za katoličtvo ali proti njemu, ampak da je bilo takrat bistveno, ali si se opredelil za fašizem ali proti njemu.

Kako ste v Zarji reagirali na začetek vojne in na okupacijo?

Ustanovili smo ilegalno Zarjo. Ta ni imela organov, le člani smo se opredelili za odločen boj proti okupatorju.

Torej je bilo takrat popolnoma normalno, da se takoj vsak opredeli do okupatorja – oprostite zaradi naivnosti vprašanja, vendar je takšna postopnost nujna.

Seveda je bilo opredeljevanje normalno! Mi smo takrat že pisali grafite po ljubljanskih zidovih. Podpisovali smo se kot Slovenska revolucionarna akcija.

Zakaj pa revolucionarna?

Bili smo prepričani, da Slovenija potrebuje revolucijo. Tudi časopis krščanskih socialistov, ki smo ga izdajali '42 in '43 leta in katerega faksimile najdete tudi v zadnji številki slovenske enciklopedije, se je imenoval Slovenska revolucija.

bližali okupatorju. Vendar je bila to že posledica! Pred tem je bil narod enoten. Spomnimo se na 1. december 1941, ko je OF v Ljubljani razglasil protiokupacijski protest: dogovor je bil, da med sedmo in osmo uro ne sme nihče na ulico. In Ljubljana je bila popolnoma opustela! Takrat je bil torej narod še vedno enoten v odporu proti okupatorju. Na spomlad 1942 pa že prihaja do diferenciacije.

Preidiva k OF. Skupaj so jo ustanovili partija, sokoli in krščanski socialisti. Zakaj se je pojavila potreba po dolomitski izjavi, ki je popolnoma izničila politično pluralnost znotraj OF?

Razumeti morate dve stvari. Do dolomitske izjave je prišlo zgodaj spomladi leta 1943. Po mnogih peripetijah, po hudi zimi, je na pomlad postalo jasno, da Italija ne bo vzdržala. Takrat se je izvršilni odbor OF odločil, da je treba poenotiti vodenje, ne samo vojaško, ampak tudi politično. Naloga OF se je torej spremenila: njena osnovna naloga ni bila več samo mobilizacija ljudskih množic za odpor proti okupatorju, ampak neposredni boj za osvoboditev celotnega slovenskega ozemlja in vzpostavitev lastne suverene države. Kocbek kot krščanski socialist takrat ni bil pripravljen ustano-

preko Barja in Ljubljanice v Kočevski Rog.

Sta takrat s Popitom dobro sodelovala?

Jaz bi celo dejal: zelo dobro. Razmere na Notranjskem so bile po letni ofenzivi 1942. leta zelo težke. Tako tudi nismo imeli niti časa niti priložnosti za »filozofska razhajanja«. Ker smo bili v neprestanih borbah, smo bili tudi bolj odvisni eden od drugega. In na tej podlagi se je gradilo čisto človeško medsebojno zaupanje. No, na Pugledu se je pa pokazalo, da so imeli mnogi krščansko-socialistični aktivisti iz Dolenjske – pa tudi iz ljubljanske organizacije – temeljite pomisleke do Dolomitske izjave oziroma nezaupanje do komunistov.

Torej ste vedeli, da Pugled pomeni konec možnosti, da bi krščanski socialisti kdaj …

… nikakor! Tako Kocbek kot mi vsi smo glavne točke OF razumeli kot nekakšno ustavo; zdele so se nam veliko pomembnejše od dolomitske in pugleške izjave. V njih je bilo namreč izrecno napisano, da po vojni oblast prevzame OF kot celota in da se vzpostavi dosledna ljudska demokracija. Zaradi tega ni nihče mislil, da bo temeljni dogovor po vojni porušen.

To zveni zelo kritično do takratne oblasti.

Skušam biti objektiven, kolikor mi spomin to dovoljuje. Sicer pa Nagodetov proces v Sloveniji menda danes ni tajnost, pa tudi proces proti Stepincu ne, da ne govorim o dogajanju v Srbiji, kjer sem takrat živel.

S potekom dogodkov se torej niste strinjali?

To ni vprašanje mojega strinjanja ali nestrinjanja. Takrat sem bil že šef Kardeljevega kabineta.

Ne razumem vas. Skozi vso analizo ste kritični do teh dogodkov, hkrati pa ste na visokih funkcijah v nadaljnjem sistemu sodelovali in napredovali?

Ali dovolite, da vam na to vprašanje odgovorim in pojasnim z anekdotno šalo? Ko je Hruščov končal pred velikim avditorijem v Kremlju svoj »Referat o Stalinu«, je med lističi z vprašanji dobil eno, ki se je glasilo: »Kaj ste pa vi delali, ko je Stalin počel vsa ta grozodejstva?« Hruščov pa je na videz jezno dvignil glas: »Kdo je to napisal?« Seveda se nihče ni oglasil, Hruščov pa je mirno dejal: »Jaz sem delal točno to, kar pisec tega

vanska vlada. In potem smo bili na Wolfovi ulici dobro tepeni, ko smo padli v roke policajem in žandarjem.

Koliko ste bili takrat stari?

Imel sem 19 let in sem bil v prvem letniku prava na ljubljanski univerzi. Čeprav se je moj študij potem prekinil, saj sem jeseni pristal v italijanskem zaporu. Ko sem februarja 1942 prišel iz zapora, sem šel kmalu za tem v Polhograjske Dolomite k partizanom.

Se lahko vrnete še malce bolj nazaj, v predvojni čas? Poleg tega, da ste bili krščanski socialist, ste bili tudi član uredništva Kocbekove revije Dejanja, ki je bila glavna revija krščanskih socialistov, in član Zarje. Kaj je bila Zarja?

Zarjani smo bili v bistvu »katoliški odpadniki«, saj smo se oddaljili od Danice in od akademske zveze, ki sta bili v rokah klerikalcev. Prostore smo imeli na Vodnikovem trgu nasproti današnje akademije znanosti. V Zarji sta bili dve generaciji; starejšo sta personificirala Bogo Grafenauer in Janez Gradišnik. Med mlajšimi pa se zdaj na hitro spomnim predvsem bratov Jeza, Janeza Tominca, ki je tragično padel, pa Franca Miklavčiča, ki je pred časom kandidiral za predsednika, Emilijana Cevca, Jožeta Brejca – Javorška, Frančka Lista in drugih. Na splošno lahko rečem, da so bili zarjani religiozni, hkrati pa v političnem smislu precej antiklerikalni, saj so menili, da se duhovščina ne sme vmešavati v politiko.

Zakaj takšen odpor zarjanov do cerkve, njenih društev in politike?

Za to se moram vrniti še dvajset let nazaj. Ko je Slovensko ljudsko stranko v dvajsetih letih vodil Janez Evangelist Krek, je bila tudi cerkev sama zelo ljudska in po-

Zakaj pa?

Prav zaradi klerikalizma. Vodstvo stranke na čelu z dr. Koroščem je 1927. leta nasprotovalo njegovi kandidaturi, ker so ga imeli za preveč »levo« usmerjenega. Iz dnevnika nadškofa Jegliča vidimo, da sta Natlačen in Adlešič intervenirala pri njem proti mojemu očetu, nakar ga je poklical nadškof – s katerim je bil po ženi v sorodstvenih vezeh – in ga prosil, naj »zaradi ljubega miru« odstopi. To je oče tudi storil, toda gonja proti njemu se s tem ni ustavila. Šlo je vse do tam, da so na glavnem odboru stranke predlagali, naj se očeta finančno uniči s tem, da se mu odvzame klientela. SLS je v tridesetih letih svojo politiko bistveno spremenila: od borbe za slovensko avtonomijo se je spremenila v centralistično stranko JRZ. Čedalje bolj se je približevala nacistično-fašističnemu pritisku. Ta tendenca se je še bolj okrepila po papeški okrožnici »Quadragesimo anno«, ki je v bistvu sprejela fašistični korporativistični model družbene ureditve. Vse to je razmere zelo zaostrilo.

Ljubljanski nadškof je bil tisti čas že Rožman. Kaj je bila katoliška akcija, ki jo je sam vodil?

Katoliška akcija je nastala na podlagi papeške okrožnice quadregesimo anno. Med študenti je bila katoliška akcija razdeljena na dve organizaciji: na mladce, ki jih je vodil profesor Tomc, in na Erlihove stražarje. Bili so zelo militantni in so kazali nepikrite simpatije do fašistične ureditve in borbeni odnos do vsake svobodomiselnosti. To so takoj žigosali kot »boljševizem«.

Lahko natančno razložite razliko med krščanskimi socialisti ter zarjani in pa stražarji, katoliško akcijo in mladci.

materialni interes. To jo je pripeljalo v zavezništvo z Mussolinijevimi fašisti in Hitlerjevimi nacisti. Mali katoliški narod Baskov pa se je postavil v obrambo Republike. Hitlerjeva aviacija ga je zverinsko kaznovala (Picassova Guernica), iz česar sledi svarilo za Slovence: katolicizem nas ne bo obvaroval pred prihajajočo fašistično nevarnostjo. Pripraviti se moramo sami.

In kako je na to reagirala Cerkev?

»Svinčena leta« so vladala že pred vojno. Škof Rožman je 2. avgusta 1937 dejansko ekskomuniciral Kocbeka, ko je v škofijskem listu objavil, da je Kocbekovo pisanje »zmotno in nasprotuje stališču in nauku katoliške cerkve«. Istočasno pa je Katoliško tiskovno društvo – ki je dejansko finančno kontroliralo »Dom in svet« – zahtevalo, da se Kocbek za članek opraviči in ga prekliče, uredništvo pa »uvede predhodno cenzuro za vse članke«. Ker se je uredništvo temu uprlo, je bila revija ukinjena.

Podobno se je godilo krščansko socialističnemu sindikatu JSZ, ki ga je duhovniška konferenca obsodila z resolucijo, ki je bila natisnjena v škofijskem listu 25. aprila 1940. V bistvu že protestantsko čistunska. To jo je pripeljalo v nenehne konflikte z vladajočo grupacijo, ki ste jo pravilno poimenovali katoliška akcija. Ves čas je bila pripravljena sprejemati umazane kompromise. Navedel bom primer, ki ga tudi Kocbek opisuje v Premišljevanjih o Španiji. Katoliška akcija se je brez nadaljnjega opredelila za generala Franca, za Italijane in za Hitlerja, ki so bili vsi naperjeni proti španski republiki. Zanje je bil edini kriterij pri opredeljevanju katoličtvo. Ni jih zanimalo, da gre za majhno nacijo Baskov – tako majhno, kakršna je bila slovenska. Argumenti, da

Bili smo prepričani, da Slovenija potrebuje revolucijo. Tudi časopis krščanskih socialistov, ki smo ga izdajali '42 in '43 leta in katerega faksimile najdete tudi v zadnji številki slovenske enciklopedije, se je imenoval Slovenska revolucija.

Zelo neposreden bom: bivši domobranci zdaj trdijo, da se je kolaboracija začela zato, ker so bili komunisti tako agresivni in so nanje pritiskali. Ta razlaga drži?

Teza, da je do kolaboracije prišlo zaradi pritiskov komunistične revolucije, je zgodovinsko popolnoma netočna! Že začetniški zgodovinar vam jo z dokumenti, ki jih ima na razpolago, zlahka ovrže! Vam bom razložil: takratni ban Natlačen je že 10. aprila 1941 odšel na Vrhniko, da bi pozdravil okupatorske čete, ko ni bilo še nikjer nobenega komunista. Ljubljanski škof Rožman je začel kolaborirati z italijanskim generalom Emiliom Graziolijem, ko osvobodilne fronte sploh še ni bilo. Zgodovinsko je dokazano, da je šel 11. aprila Natlačen v Celje Nemce prosit, naj zasedejo Slovenijo, da bi postala nekakšen protektorat v Hitlerjevi Nemčiji. Slovenska oblast je vse to počela, ko je bila vsa revolucija v tem, da smo Zarjani napisali po ljubljanskih zidovih nekaj grafitov. Komunisti so postali dejavni šele po 22. juliju 1941, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo.

Posledica česa je bila torej kolaboracija?

Predvsem ideološke priprave, ki jo je katoliška akcija začela z načrtnim približevanjem fašističnemu sistemu – še pred vojno. Kolaboracija se torej ni začela zaradi pritiska osvobodilne fronte ali samih komunistov. Ne bežim pa od dejstva, da je pozneje pritisk obstajal in da so likvidacije, za katere je skrbel VOS, povzročile tudi to, da so se vodje katoliške akcije ustrašili in še bolj pri-

menila: njena osnovna naloga ni bila več samo mobilizacija ljudskih množic za odpor proti okupatorju, ampak neposredni boj za osvoboditev celotnega slovenskega ozemlja in vzpostavitev lastne suverene države. Kocbek kot krščanski socialist takrat ni bil pripravljen ustanoviti svoje politične stranke – krščanskih socialistov. Tega se je bal kot hudič križa! Prepričan je bil namreč, da bi takoj, ko bi jo ustanovil, postala klerikalna. Za dolomitsko izjavo sta bila torej dva razloga: na eni strani objektivna potreba po povečani enotnosti, na drugi pa organski Kocbekov strah pred svojo lastno politično stranko.

Edvard Kocbek torej z dolomitsko izjavo ni bil prevaran?

Ta teza je popolnoma neutemeljena. Sam pričam kot živa priča, saj sem bil udeležen v tem dogajanju! Izvršilni odbor OF je takrat živel v Kelnačevem bunkerju in na Babni gori. Tu so potekale glavne diskusije med Kardeljem in Kidričem na eni strani in Kocbekom in Rusom na drugi strani. In Kocbek je bil osebno globoko prepričan, da je treba podpisati dolomitsko izjavo. To lahko razberete iz njegovega Dnevnika in iz Tovarišije ... Vedite, da je Kocbeka Kardelj zelo fasciniral.

Zakaj pa fasciniral!?

Prevzel ga je njegov intelekt. Vendar to ni nič novega; o tem je sam pisal v Tovarišiji in svojem Dnevniku.

Zakaj je potem nastala pugleška izjava?

Približno mesec dni po podpisu Dolomitske izjave je bil sklican zbor aktivistov vseh treh »zaveznikov« (komunistov, sokolov in krščanskih socialistov) na Pugledu. Skupaj s Popitom sva takrat »izvršnike« prepeljala iz Dolomitov

nejše od dolomitske in pugleške izjave. V njih je bilo namreč izrecno napisano, da po vojni oblast prevzame OF kot celota in da se vzpostavi dosledna ljudska demokracija. Zaradi tega ni nihče mislil, da bo temeljni dogovor po vojni porušen. In dolomitsko izjavo smo jemali zgolj kot taktično potezo, zaradi trenutka, ki sem ga prej opisal, in zaradi potreb, ki jih je narekoval takratnem položaj.

Vendar se to po vojni ni zgodilo. Tudi vi ste se drugače opredelili, niste bili več krščanski socialist.

Skušal bom odgovoriti, zakaj se politična ureditev po zamisli OF ni uresničila. Jugoslovanska federacija ni bila nekaj, kar je »prekrilo« Slovenijo, temveč je Slovenija vanjo suvereno vstopila sama. Že prej je Slovenija s kočevskim zborom in narodnoosvobodilnim svetom razglasila svojo suverenost in kot suverena in neodvisna država pristopila v Jugoslovansko federacijo. Da pa se zamisel ni uresničila, je posledica splošnih teženj, ki so takrat vladale v Jugoslaviji. V preostalih delih Jugoslavije – naj vas spomnim, da je bil kočevski zbor sestavljen iz civilnega prebivalstva in vaških veljakov – je bilo vodstvo odpora sestavljeno pretežno iz vojakov. In tu je velikanska razlika: v Sloveniji je odpor temeljil na politični koaliciji. Drugod po Jugoslaviji pa je bila partija čisti politični monopolist. In ko je po vojni partija prevzemala oblast, so druge stranke izginile dobesedno v nekaj mesecih. Sporazum Tito-Šubašič je predvideval, da bodo v novo skupščino DFJ vključeni tudi politiki iz predvojne Jugoslavije, ki se niso umazali s kolaboracijo. Tako so pričeli z strankarsko aktivnostjo mnogi nekdanji politiki (Grol, Prodanović, Jovanović, Marišič, Frol itd.). Toda na razne načine tudi s sodnimi procesi, so bili eliminirani iz političnega življenja.

ki se je glasilo: »Kaj ste pa vi delali, ko je Stalin počel vsa ta grozodejstva?« Hruščov pa je na videz jezno dvignil glas: »Kdo je to napisal?« Seveda se nihče ni oglasil, Hruščov pa je mirno dejal: »Jaz sem delal točno to, kar pisec tega vprašanja dela danes. »Sedaj pa resno! Vi me sprašujete, jaz vam odgovarjam po svoji vesti in spominu. Menim, da je skrivanje zgodovine prav tako škodljivo kot njeno zavestno potvarjanje.«

Kakšen je bil Kardelj kot človek?

Težko bi vam dal objektiven portret Kardelja, ker me na njega vežejo osebna čustva. On je bil precej »zaprt« človek. Jaz sem to pripisoval posledicam globoke ilegale in izkušenj iz moskovske Kominterne, o čemer je le redko in skopo govoril. Po mojem mnenju je imel samo enega resničnega prijatelja – ženo Pepco – in samo eno nežno ljubezen – hčerko Verico. Vse politike je »držal na distanci« – do neke mere so bili izjema samo Vida Tomšič, Kidrič in Boris Kraigher. Njegova karizma je bila drugačna od Titove. Kardelj ni imel »rad reflektorjev«. Hotel pa je biti partijski teoretik in to je tudi brezprizivno bil. Zgodovina še ni rekla zadnje besede o njegovi koncepciji samoupravljanja in neuvrščenosti.

Njegove metode gotovo niso bile najbolj demokratične. Če samo pomislimo na Goli otok...

Ne vem, čigava ideja je bil Goli otok. Pripisuje se Kardelju. Za Goli otok nisem vedel, dokler mi tega ni omenil eden od prijateljev, ki je bil zdravnik. Povedal mi je, da občasno hodi na Goli otok na mesečno stažiranje.

Nadaljevanje na naslednji strani

Nadaljevanje s prejšnje strani

Zakaj smo sploh hoteli imeti svojo državo, če v njej ne znamo živeti kot bratje

Kaj pa je to mesečno stažiranje?

Da je po en mesec delal na Golem otoku kot zdravnik, saj več ni zdržal. Moram pa reči to: o Golem otoku ne morete govoriti, ne da bi upoštevali posledice tako imenovane resolucije kominforma. Lahko je z današnje perspektive govoriti o Golem otoku kot o jugoslovanskem gulagu. Zavedati pa se morate, da smo bili takrat v vojnem stanju, in to z neenakim sovražnikom – Sovjetsko zvezo. Z vseh strani so nas obkrožale njene tankovske divizije. Poleg tega je imela sovjetska obveščevalna služba agente razporejene po vsej Jugoslaviji. V takem vojnem položaju, ki bi se lahko razvil v povsem neenakovreden boj, ne morete ravnati v rokavicah in ne morete vzpostavljati demokracije. Povedal vam bom prigodo. S Kardeljem sva se takoj po objavi resolucije kominforma vračala z Bleda. V avtomobilu sem mu rekel: »Veš kaj, glede na položaj bi bilo odlično, če bi v Beogradu priredili velik miting in Rusom pokazali, da je za nami vse ljudstvo.« Kardelj mi je odgovoril: »Kako si naiven. Kaj pa veš, kaj se kuha v ljudstvu!« Morate vedeti, da smo se uprli Sovjetski zvezi in Stalinu, ki ga je naša lastna komunistična partija pred tem povzdignila v historični mit in v polboga. In zdaj se temu upreš, on pa te obsoja. Agentom NKVD ni pisalo na čelu, kdo so. Bilo pa jih je mnogo. In te je bilo treba izolirati. Val pa je brez dvoma zajel mnoge nedolžne. Da pa so jih izolirali na Golem otoku in jih tam pustili živeti v nečloveških razmerah – to pa je stvar, ki jo tudi sam obsojam. Žalostno je, da so se naši borili proti sovražniku z metodami, ki so se jih naučili prav od njega.

Preden ste postali šef Kardeljevega kabineta, ste bili krščanski socialist. Leta 1945 ste bili že komunist, šef kabineta visokega funkcionarja. Jasno mi je, da je to posledica vojne in preteklih dogodkov. Vendar me zanima, kaj se je zgodilo z vašo vero?

Vso vojno sem ostal veren. V najtežjih situacijah sem tudi jaz molil. Vero pa se potem opustil povsem racionalno. Kot dijak v osmem razredu sem imel čisto teološke pomisleke zoper avguštinske dokaze o bivanju božjem. Najprej so me torej obhajali intimni religiozni dvomi in pomisleki. Poglobilo jih je še obnašanje cerkve – nalašč ne rečem duhovščine, saj je bilo to tudi stališče papeža –, ki je bilo naklonjeno fašizmu, ne pa protifašističnemu zavezništvu. Po vojni sem se ukvarjal s filozofijo, na podlagi tega pa sem počasi zapustil religiozni misticizem in se začel opredeljevati za filozofski pozitivizem.

Obdobje vojne in desetletja pred njo ostaja v Sloveniji še vedno pomembna tema. V javnosti sta po vrednosti obe resnici čedalje bolj izenačeni: partizanska je toliko vredna kot domobranska. Predvsem desnica zdaj zahteva spravo. Kako gledate na spravo, tudi glede na to, da ste predlog sprave napisali že kot predsednik predsedstva?

do tuje okupacije. Kadar sovražnik okupira mojo domovino, je vsaka oblast, ki jo vzpostavi na moji zemlji, nelegitimna in vsako sodelovanje z njo – ne glede na motive – nacionalna izdaja. To je temeljni kamen nacionalne vzgoje in dokler te resnice in te zapovedi ali pa vrednote ne bomo vsrkali z materinskim mlekom, bomo zaman iskali »vrednote« s kurikularnim svetom.

Kako veste, da je takšen način spravitve v njihovem interesu?

Interes ni vse!

Vem, da ni …

Princ Rohan je rekel: princ vlada ljudstvu, nad princem pa vlada samo interes. Toda mi v to ne moremo privoliti; nad nami ne sme vladati interes.

Saj prav o tem vas sprašujem. Morda vi nimate interesa, oni pa ga lahko imajo.

Pobijanje enega ali deset tisoč vojnih ujetnikov je bilo zločin, in to zločin proti človeštvu. Če to rečem jaz, nimam nobenega interesa, toda kot človek čutim obvezo, da to izjavim. S takšnim bremenom nisem pripravljen živeti. Ne rečem, da je to pogojni korak in ga tudi ne pogojujem s čimer koli, kar bo naredila druga stran. Lahko govorijo, da so nasprotovali okupaciji, vendar pa da njihovo dejanje ni pomenilo kolaboracije zato, ker so se bojevali proti komunistom. In da so, kot pravijo, držali figo v žepu. Vse to me čisto nič ne zanima! Poglejte Francoze. Francoski škofje danes obsojajo in se kesajo za to, ker v Franciji katoliška cerkev ni reagirala in ni hotela videti, kako njihove sonarodnjake Jude zapirajo in izročajo Nemcem. Francoska cerkev je bila torej le pasivna, pa se kljub temu zdaj zaradi svoje drže obsoja in opravičuje. Kaj pa pri nas, kjer je sodelovala z okupatorjem? Naj vam navedem še en primer: Maurice Papon je bil de Gaullov minister in bil je tudi Mitterrandov minister. Zdaj, petdeset let pozneje mu sodijo. Zakaj mislite, da sodijo temu starčku, ki je na smrtni postelji? Zato da vklešejo v zavest vsakega Francoza, da je kolaboracija z sovražnim okupatorjem nacionalna izdaja, ki se mora kaznovati, pa čeprav na smrtni postelji. Francozi se zavedajo, da je to očiščenje potrebno. Tudi mi moramo našim otrokom in vnukom vcepiti v meso in kri, da je domovina prva in da je ne smeš nikoli izdati. Brez tega ne bomo nacija.

Pa je sprava res tako pomembna, da država brez nje ne more normalno delovati?

Poglejte, naša zgodovina in nedosežena sprava vplivata na sedanjo politično moralo. Da bi lahko vstopili v Evropo, moramo poleg tisočih zakonov sprejeti tudi evropsko politično moralo. Naši poslanci v parlamentu govorijo, da je prva naloga opozicije, da ruši vlado. Kje pa so to slišali?! Naloga opozicije je, da vlado nadzoruje. Kdo pa bo z nami živel v Evropi, glede na to, kakšni smo? Sami doma ves čas obračunavamo in s tem povzročamo, da hočejo Italijani od nas svoj delež, pa Nemci svojega … Enostavno zato, ker si mislijo: če stalno »popravljajo krivice«, zakaj jih ne bi poravnali še nam?

Torej pravite, da smo si sami krivi za to?

Seveda. Zakaj pa se koroški Heimatsdienst petdeset let ni spomnil, da je po Sloveniji ostalo nekaj raztresenih Nemcev? Zakaj pa se Italijani niso po Osimu oglasili pri Miniću z zahtevo predkupne pravice? Kar poglejte, kako so Čehi re-

v svoji knjigi pravi, da se mu je zdel narodnoosvobodilni boj v redu in prav. Revolucije pa da ne sprejema in da je proti njej. To je nemogoče! Revolucija je bila in je ni mogoče ločiti od narodnoosvobodilnega boja.

Kako je mogoče, da v vseh letih po osamosvojitvi, ko se nekdanji sodelavci okupatorja vračajo, nihče več ne sprašuje po njihovih storjenih zločinih? Zakaj ne ravnamo kot Francozi?

Enostavno zato, ker se v zadnjih letih pri nas dovoljuje potvarjanje zgodovinskih dejstev. Že ves čas govoriva o zgodovinskih dejstvih. Vprašali ste me, ali se je kolaboracija res začela v trenutku, ko so partizani začeli po Ljubljani opravljati likvidacije. Sem rekel ne. Kolaboracija se je začela 6. aprila, ko je šel ban Natlačen malodane na kolenih na Vrhniko, ko se je ljubljanski škof – mariborski ne – poklonil okupatorju. Kolaboracija se je začela, ko so dučeju poslali vljudnostno brzojavko v Rim in ko so se šli vsi slovenski župani poklonit in slikat z njim v Rim. To je začetek kolaboracije, in to je zgodovinsko dejstvo.

Niste mi odgovorili na vprašanje.

Zakaj ne ravnamo tako kot Francozi? Očividno zato, ker kot »narod zamudnik« ali pa »nezgodovinski narod« nismo Francozi! Tudi v Franciji so po vojni pobijali neoboroženе ljudi. Kolaboracija je bila nacionalna sramota, ki so jo skrbno skrivali, dokler je bilo mogoče. Danes pa mlada generacija hoče vedeti, kaj se je pravzaprav dogajalo med vojno. In ker kot zgodovinski narod nočejo izgubiti svojega ponosa, so se odločili, da povedo resnico in da istočasno povedo mladi generaciji, da se ta sramota ne sme nikdar več ponoviti. Pri nas pa se s tem malodane ponašamo!

Preidiva na čas vašega predsednikovanja. Ko ste leta 1988 postali predsednik predsedstva Slovenije, ste takoj dobili težko nalogo. Aretirali so namreč Janšo in za njim še druge tri. Proces je bolj ali manj razjasnjen. Kot pravi Ali H. Žerdin, pa niste nikoli razjasnili, zakaj ste tako zavzeto branili takratnega sekretarja za notranje zadeve Ertla.

Popolnoma razumljivo je, da politike demokratizacije in afirmacije slovenske suverenosti niso z odobravanjem sprejemali v vseh oblastvenih strukturah. Tudi opozicija – Odbor je imela nemalo kritičnih pripomb na »slovensko politiko«. Toda bistvo demokracije sta tolerantnost in pluralizem. Če smo znali živeti s kritiko Odbora, smo morali znati živeti tudi z določeno kritiko v policijskih vrstah. Hkrati smo vedeli, da je policija v celoti domoljubna in da sprejema vse spremembe. V tem položaju je bilo treba z Ertlom ohraniti čim boljše odnose, saj je imela Slovenija samo

narava nevarnosti, ki ji gremo naproti. Zanj je bila glavna naloga rušiti vse, kar se da. Jaz pa sem se kot predsednik predsedstva namenoma gibal v okvirih ustavnosti, saj nisem smel prekoračiti Rubikona in stopiti na breg neustavnega delovanja. V tistem trenutku, ko bi pri nas začeli ravnati neustavno, bi se takoj znašli v izrednim razmerah in JLA bi lahko legalno prišla k nam.

Kako sta takrat sodelovala s Kučanom?

Najintimneje od prvega dne!

Kako je potekalo sodelovanje? Analize, ki mi jih zdaj predstavljate, malodane mejijo na genialnost …

Toliko se pa po dveh urah pogovora že poznava, da vem, da to ni kompliment. Če hodite dvakrat ali celo trikrat na mesec v Beograd na seje zveznega predsedstva in če morate tam poslušati da »ščitite špijone« in »veleizdajo«, če greste vljudnostno na Gazimestan, tam pa slišite, da »buduče bitke nisu izključene«, potem pa res ni treba biti »genialen«, da veste, kaj vas čaka!

Kako je mogoče, da je slovensko vodstvo tako dobro predvidelo dogodke? Recimo, da je obstajala možnost puča. Od kod vam podatki?

To niso podatki, to so sklepi, do katerih smo lahko prišli na podlagi odnosov, ki so jih do nas imeli takratni oblastniki in vrhovi armade. Jovićeve spomine sem že omenjal. V njih lahko preberete, kako sta on in Kadijević na začetku leta 1989 neposredno zagrozila s silo. Jović zelo natančno opisuje konflikt, čeprav skuša sebe prikazati kot zmagovalca. To namreč ni res.

Ste takrat (leta 1989) že pomislili, da obstaja realna možnost za samostojno državo?

Lahko rečem, da tega nisem vedel, kajti do konca sem bil prepričan, da bo rešitev v demokratizaciji Jugoslavije in v njeni ustavni preobrazbi v konfederacijo. Nisem pa verjel, da je popolna in mednarodnopravno neodvisna slovenska država možna.

Kdaj je slovensko vodstvo že vedelo, da bo treba okrepiti slovensko politiko?

To je bilo jasno že zelo zgodaj, že mesec, dva pred sprejetjem ustavnih sprememb, s katerimi smo v ustavo uvedli pravico do samoopredelitve, vštevši odcepitev kot operativni del. Pomislite samo na volitve slovenskega člana zveznega predsedstva. Po vsej logiki stvari in glede na dotedanji način izbiranja bi moral biti na funkcijo člana jugoslovanskega predsedstva in bodočega predsednika Jugoslavije izbran Milan Kučan. Vendar smo se takrat odločili, da bo kandidat Bulc, saj smo ocenili, da mora biti Kučan, ki je takrat pooseblјal vse takratno slovensko prizadevanje, doma v Sloveniji, ne pa v Beogradu. Drnovšek kot neodvisni kandidat se takrat še ni pojavil. Če ne bi vedeli, da bo z demokratizacijo tako slabo, potem bi bil predsednik Jugoslavije zagotovo Kučan in bi s tega položaja pospešil proces demokratizacije. Na žalost se je že takrat pokazalo, da je stvar brezupna in da je zaradi Miloševićevega razpihovanja nacionalizma jasno, da bo Jugoslavija razpadla. Kako bo razpadla, tega ni vedel in tudi ni mogel vedeti nihče.

Kako je v tistih dveh letih z vami sodeloval Stane Dolanc?

Srečno naključje je bilo, da je tako, kot je obstajala med mano in Popitom tovariška partizanska zveza, prijateljska zveza med Kučanom in Dolancem. Dolanc je bil Kučanu popolnoma lojalen. Ne morem govoriti o njegovi preteklosti, ker je nisem doživljal doma, ampak v tujini. V času, ko je bil Dolanc član zveznega predsedstva, se je redno o vseh stvareh posvetoval s Kučanom. Kučan pa je po potrebi obveščal mene.

Kakšen je vaš odnos do procesa JBTZ? Saj je pospešil demokratizacijo …

Seveda, absolutno. Vsa stvar se je začela z izjavo vojaškega sveta o kontrarevoluciji v Sloveniji. To sem vam že opisal. Nadaljuje se s pritiskom na nas, politično vodstvo. Vojska pravi: ali boste »red« napravili vi, ali pa ga bomo morali! Takoj smo se odzvali in jim povedali, da oni ne bodo nikogar zapirali, saj zato ni nobenega temelja. Potem pa je vojska zahtevala Janševo aretacijo. Slovenska policija je bila pred alternativo: ali jih aretirajo sami ali pa po določilu ustave, s tem ko sami ne ukrepajo aretacije, to dovolijo vojski. Če bi slovenska policija to naredila, bi imela vojska argument, da bi odšla na zvezno predsedstvo in rekla: v Sloveniji ni mogoče uveljavljati ustavnega reda, mogoče ga je doseči samo z izrednim stanjem. Ertl, ki se je moral odločiti sam, je bil pred strahotno alternativo: ali opravi aretacijo Janše naša policija ali pa v Sloveniji uvedejo izredne razmere. To je tako kot Dreyfussov proces, ki je, čeprav droben dogodek (aretacija oficirja, ki je bil slučajno Jud), sprožil velikanski val z zgodovinskimi posledicami za oblikovanje francoske nacije. Enako velja tudi za primer Janeza Janše. Sprožil je energijo, s katero je bil ves čas nabit slovenski narod.

Ste še jezni na Igorja Bavčarja, ker je odnesel zapiske vajinih pogovorov Čeliku, šefu takratne ljubljanske policije?

Morate postaviti to vprašanje?

Ne.

Dobro.

Kdo vas je konec leta 1987 poklical in vam predlagal, da bi kandidirali za predsednika slovenskega predsedstva?

Poklical me je Bogo Gorjan, predsednik zveze borcev. Pobuda je prišla, vsaj tako mi je razložil, od partizanskih tovarišev. Vendar sem se zelo obotavljal, preden sem sprejel ponudbo. Vsega dogajanja nekaj časa tudi nisem resno jemal.

Hipotetično: če bi vas takrat poklical Franc Popit in vas vprašal, ali bi kandidirali za predsednika predsedstva, bi njegovo ponudbo sprejeli?

Popit mi česa takega ne bi predlagal, ker je vedel, da za to nimam interesa. Ko sem se 1984. leta vrnil iz Ženeve, me je povabil v svoje predsedstvo – in sem potem tudi bil izvoljen – pri tem pa sva se izrecno dogovorila, da vodenje slovenske stranke, jaz pa s partijskimi strukturami nisem imel nobenih stikov. Z drugimi besedami: redko sva se srečala. Spomnim se le dogodka po krškem mladinskem kongresu, kjer sem svoj govor zaključil s citatom Danteja: »Hodite po svoji poti in pustite ljudi, naj govorijo, kar hočejo.« Mnogo tovarišev me je pozneje zaradi te izjave kritiziralo. Potem pa se je vmešal Kučan: »Jaz se z njim popolnoma strinjam.« Postal sem pozoren nanj, saj je bil predsednik partije, hkrati pa že takrat zelo liberalen.

Glede na zadnja dva opisa – ali hočete reči, da politično vodstvo takrat med sabo sploh ni sodelovalo? To vam težko verjamem.

O osebnih odnosih med vodilnimi ljudmi v partiji sem malo vedel. Na raznih srečanjih sem lahko čutil, kdo se s kom lepo gleda. Vendar je bil moj splošni vtis, da je med njimi zelo malo resničnih prijateljev. To so bila politična zavezništva, ne pa prijateljstva. In midva s Popitom sva bila glede na sodelovanje v času vojne veliko bolјša prijatelja.

Kako ste doživljali Jugoslavijo? Dolga leta ste živeli v tujini in očitno – tudi glede na vaše takratne gospodarske analize – je bil za vas kapitalizem čisto sprejemljiv.

Jugoslavijo sem doživljal pozitivno – če gledamo nanjo zgolj kot na tvorbo južnoslovanskih narodov. Zato, ker nam je Jugoslavija zagotavljala osvoboditev tretjine narodnega ozemlja. Seveda pa sem imel slabo mnenje o njeni notranji ureditvi. Že v zgodnjih šestdesetih letih sem poudarjal, da je edina rešitev zanjo prehod na tržno gospodarstvo.

Pa vam tega ni uspelo uveljaviti?

Boris Kraigher se je z mojimi pogledi strinjal in ko je leta 1966 sestavljal zvezno vlado, me je prav zaradi njih povabil k sodelovanju. Žal pa je še pred uresničitvijo te vlade nesrečno umrl, jaz pa sem padel v vlado Mike Špiljka. Žal se je zamisel o liberalnejšem gospodarstvu pod njegovim vodstvom izjalovila, tako da sem po enem letu odšel nazaj v tujino.

Zakaj ste leta 1952 zapustili službo šefa kabineta jugoslovanskega zunanjega ministra Edvarda Kardelja?

Da sem lahko odšel v Združene narode, se lahko zahvalim samo Kardelju. Na mojo prošnjo – Združeni narodi so me zelo zanimali – me je poslal v stalno jugoslovansko misijo v New York.

Kako gledate na razvoj Slovenije, potem ko ste sami odšli s položaja predsednika predsedstva.

Mislim, da smo z lastno državo dosegli svoj zgodovinski maksimum. Ponavljam nadškofa Šuštarja » Božji blagoslov«. Menim, da smo imeli tudi v gospodarstvu veliko sreče, ne bi pa rad govoril o »zgodbi o uspehu«. Menim, da danes stojimo pred ogromnimi problemi, ker marsičesa na notranjem področju nismo rešili. Od vsega najbolj pa me skrbi notranji prepir.

Trdite, da se tudi z novo zgodovino dogaja enako kot z narodnoosvobodilnim bojem?

Ne ravno enako – nekaj podobnega pa res. Naj vam ilustriram z osamosvojitvijo; zgodovinsko dejstvo je, da sta plebiscit o osamosvojitvi prva predlagala

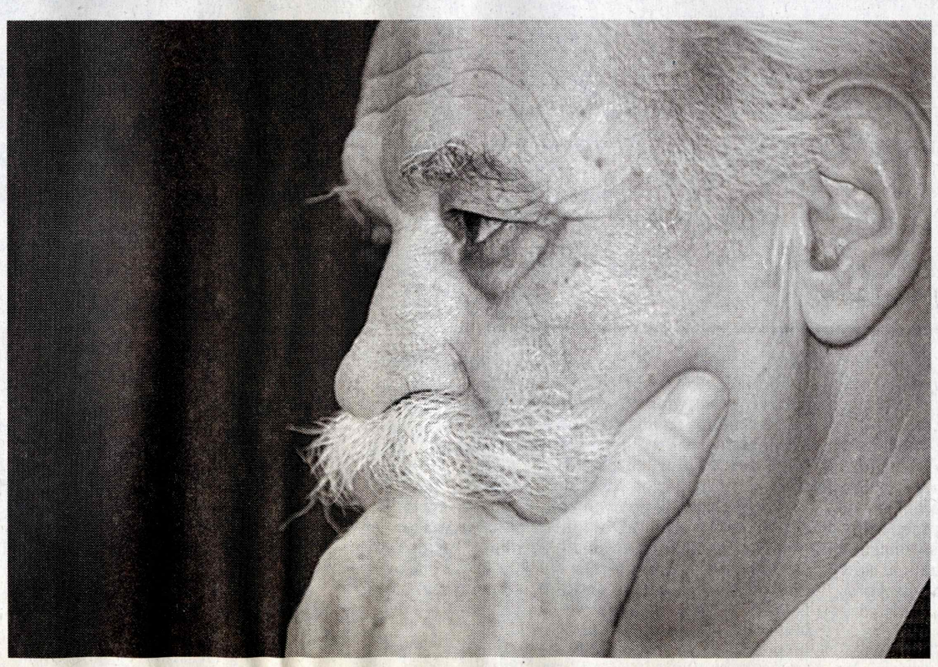

Obdobje vojne in desetletja pred njo ostaja v Sloveniji še vedno pomembna tema. V javnosti sta po vrednosti obe resnici čedalje bolj izenačeni: partizanska je toliko vredna kot domobranska. Predvsem desnica zdaj zahteva spravo. Kako gledate na spravo, tudi glede na to, da ste predlog sprave napisali že kot predsednik predsedstva?

Sprava je po mojem mnenju za slovenski narod bistvenega pomena. Nič ni pomembneje v današnji in bodoči Sloveniji od sprave. Vedeti moramo, kdo smo in kaj hočemo. Dokler namreč ne dosežemo visoke stopnje nacionalne integracije, tudi ne bomo dosegli nacionalne identifikacije. Brez nje pa ni mogoče definirati nacionalnega interesa. To pomeni, kolikor dolgo bomo razdeljeni na partizane in domobrance, ne bomo sposobni formulirati lastnih ciljev in izdelati narodne strategije. In dokler ne bomo zmožni sprave, ne bomo zaživeli kot nacija.

Zakaj ne? Zakaj ne bi bila nacija malce razdeljena?

Značilnost nacije je, da ima skupni imenovalec. Angleži pravijo »right or wrong – my country« (Prav ali narobe, to je moja dežela). Vendar je »my country«, ko so na oblasti laburisti, in je »my country«, ko so na oblasti torijci.

Zakaj Slovenci ne čutijo do svoje države tako kot Angleži do svoje?

Ravno zaradi dogodkov pred in med vojno. Kolaboracija, bratomorno ubijanje v vojni in po vojni se nam vso poznejšo zgodovino vlečeta kot popkovina. Zaradi tega smo tako tragično razdeljeni in zato je vprašanje državljanske sprave tako pomembno. Formalno je do nje res prišlo v Kočevskem Rogu, ko sta si Kučan in dr. Šuštar segla v roke …

… to se na nasprotni strani ne jemlje več preveč resno.

Na žalost se je pokazalo, da je bila to res zgolj formalna sprava. Stvari se niso umirile, vse hujše in globje so. Ta rana nas bremeni, če hočete svetopisemski primer, kot je bremenilo Kajna, da je ubil svojega brata Abela. S svojo vestjo ni mogel več živeti. Za nas velja enako. Dokler s seboj ne obračuna vsak sam, sprave ne bo.

Hočete reči, da s formalnim aktom ali deklaracijo ni mogoče doseči sprave?

Sprava ne more biti vprašanje medsebojnega pogajanja, jaz bom naredil to, če ti narediš to. To ni nobena sprava! Samo en način je: da recimo jaz sam, ki sem bil partizan in imam takšno in takšno preteklost, z vsem, kar je v meni, obsojam povojno pobijanje in bratomor. Vendar to pomeni, da ju jaz obsojam, ne pa da bom šel k drugi strani in se ji opravičil. Ne! Ker jaz nisem ubijal! Tako opravičilo bi bilo svetohlinstvo. Bilo bi nepošteno, saj bi jaz za ceno ljubega miru vzel nase nekaj, kar ni moje. Zaradi tega moram jaz sam pri sebi reči, da obsojam vse povojne poboje in bratomor, ker je bil s tem storjen greh proti človeštvu. To moram storiti zaradi svoje vesti in zato da bi bil lahko človek.

Kaj pa druga stran?

Jaz ne morem postavljati niti zahtev niti pogojev drugi strani. Jaz moram svojo dolžnost storiti unilateralno za to, kar mi nalaga moj človeški in državljanski imperativ. Bratomorija ni bila samo na eni strani – čeprav številke mogoče niso primerljive. Na Javorovici so domobranci pobili bataljon partizanov.

Toda za doseganje »sprave« ali pa »pomiritve« moramo tudi opredeliti odnos

Nemci svojega … Enostavno zato, ker si mislijo: če stalno »popravljajo krivice«, zakaj jih ne bi poravnali še nam?

Torej pravite, da smo si sami krivi za to?

Seveda. Zakaj pa se koroški Heimatsdienst petdeset let ni spomnil, da je po Sloveniji ostalo nekaj raztresenih Nemcev? Zakaj pa se Italijani niso po Osimu oglasili pri Miniću z zahtevo predkupne pravice? Kar poglejte, kako so Čehi rešili vprašanje Sudetskih Nemcev. S to delitvijo se uničujemo kot nacija. Nujno se postavlja vprašanje: Zakaj smo sploh hoteli imeti slovensko državo, če pa v njej ne znamo živeti kot bratje? Lastna država nam mora v svetu globalizma in viharjev dajati zatišje in varnost. Mi pa ustvarjamo vihar v varnem pristanu! Spomnite se, kako smo znali biti enotni v času, ko so srbski razgrajači hoteli priti na »miting resnice« v Ljubljano! Kako smo bili enotni ob plebiscitu!

Torej se v ključnih trenutkih le obnašamo kot nacija.

Filozof Renan, ki je največ pisal o naciji, je zapisal: »Skupno trpljenje združuje, skupno zadovoljstvo pa razdružuje.« To je res. Kadar smo pod pritiskom, pride naše skrito notranje nacionalno bistvo na plan in le takrat pozabimo, da smo eni domobranci, drugi pa partizani. Vendar to ni dovolj; partizanstvo in domobranstvo moramo likvidirati v svoji zavesti. Bivši nadškof dr. Šuštar je dejal, da je bila osamosvojitev »božji blagoslov«. Prav! Vendar moramo na božji blagoslov paziti in ga negovati, drugače ga bomo zapravili.

Je bila druga svetovna vojna v Sloveniji hkrati revolucija ali ne?

Seveda je bila revolucija. Vendar mi, preden odgovorim, dovolite kratek sprehod v zgodovino. Slovenci smo se ljudstva kot etnološkega pojma prvič zavedeli v času reformacije, ko nam je Trubar dal pisano knjigo. Reformacija ni bila samo boj proti »odpustkom« cerkve, bila je tudi boj proti fevdalizmu in nadaljevanje kmečkih uporov. Slovenski kmetje so Trubarja podpirali predvsem zato, ker je njegov nacionalni korak pomenil tudi revolucionarno osvobajanje izpod fevdalizma. Pisana beseda nam je nato omogočila, da smo dobili inteligenco, ki je Slovence z razvojem iz etnološkega pojma spremenila v kulturni narod. Ideja zedinjene Slovenije se rodi v revoluciji 1848. Slovenski narod je naredil korak naprej v taborskem gibanju, ko je bila postavljena zahteva po uradovanju v slovenskem jeziku. Z judemburškimi žrtvami smo postali narod ne samo politično, ampak že tudi državno. In Maister – kaj pa je drugega kot dokaz, da so se Slovenci začeli zavedati, da imajo moč. Moč pa je temelj države. In narodnoosvobodilni boj v drugi svetovni vojni ni prav nič drugega kot to, da smo Slovenci dobili moč. Vnukom rad pripovedujem naslednjo zgodbo iz vojnega časa: taborili smo na Veliki gori nad Ribnico in jaz sem ob ognju ribniškim partizanom pripovedoval, kaj se dogaja in kaj želimo doseči. Potem smo se odpravili spat in poleg mene je legel ribniški kmečki fant in dejal: »Lepo si povedal. Torej bomo svobodni in bomo imeli svojega kralja.« Vidite, zato je bil narodnoosvobodilni boj revolucija. Vsi smo se namreč bojevali za nekaj novega. Pa čeprav vsak ni vedel, kaj je to; oni kmečki fant si je to predstavljal kot »svojega kralja«.

Verjel je v nekaj, česar sploh ni poznal?

Seveda, vodila nas je višja sila, čeprav je za njo stal tudi materialni interes. Ljudje so šli v boj zato, ker so pričakovali, da bo nova država prinesla boljše življenje, kot so ga živeli prej. Sedanji škof Rode smo morali znati živeti tudi z določeno kritiko v policijskih vrstah. Hkrati smo vedeli, da je policija v celoti domoljubna in da sprejema vse spremembe. V tem položaju je bilo treba z Ertlom ohraniti čim boljše odnose, saj je imela Slovenija samo dva instrumenta oborožene moči. Na eni strani policijo, na drugi teritorialno obrambo. Vedeli smo, da nam glavna nevarnost grozi od zvezne policije in zvezne vojske.

Zakaj bi morali biti že na začetku leta 1988 pripravljeni na nevarnost zvezne policije in vojske?

Ker smo pričakovali konflikt.

Pa ne že na začetku leta 1988…

Od trenutka, ko je tako imenovani vojni svet objavil sporočilo za javnost, v katerem je samo omenjal »kontrarevolucijo« v Sloveniji, smo vedeli, da nam grozi konflikt. Tisti, ki smo šli skozi partijsko šolo, smo prav dobro vedeli, kaj pomeni, če v Beogradu v uradnem dokumentu vojska govori o kontrarevoluciji. Samo v tem kontekstu lahko razumete dogajanje.

Še vedno ne razumem, zakaj ste branili Ertla.

Mislim, da bi bilo bolje, če bi me vprašali, ali ni bilo kratkovidno in politično »pobalinsko«, da so ga s strani odbora tako napadali, da sem ga jaz moral najodločneje in javno vzeti v bran, ker bi nam sicer razbili edino organizirano oboroženo silo, ki smo jo imeli za primer nevarnosti. Sicer pa se je to pokazalo, ko so »mitingaši« hoteli priti v Ljubljano in rušiti takratno oblast. Pa menda tega nihče ni imel v mislih, da bi z rušenjem Ertla in policije Slovenija ostala gola in brez obrambe pred pritiskom z juga?

Ne vem, ali je to toliko pomagalo, da ste že deset mesecev prej imeli z njim dobre odnose.

Kaj ni pomagalo, seveda je! Če takrat Ertl pri Brežicah ne bi postavil svojih odredov, če ne bi nadzorovali vseh avtobusov, ki so prihajali prek Koroške in Trsta, potem bi imeli v Ljubljani tak miting, kot so ga imeli v Podgorici ali Novem Sadu. In vi danes ne bi imeli intervjuja z mano.

Moja javna podpora Ertlu je bila hkrati odgovor odboru in takratni opoziciji, ki po mojem mnenju ni znala oceniti, kakšna je

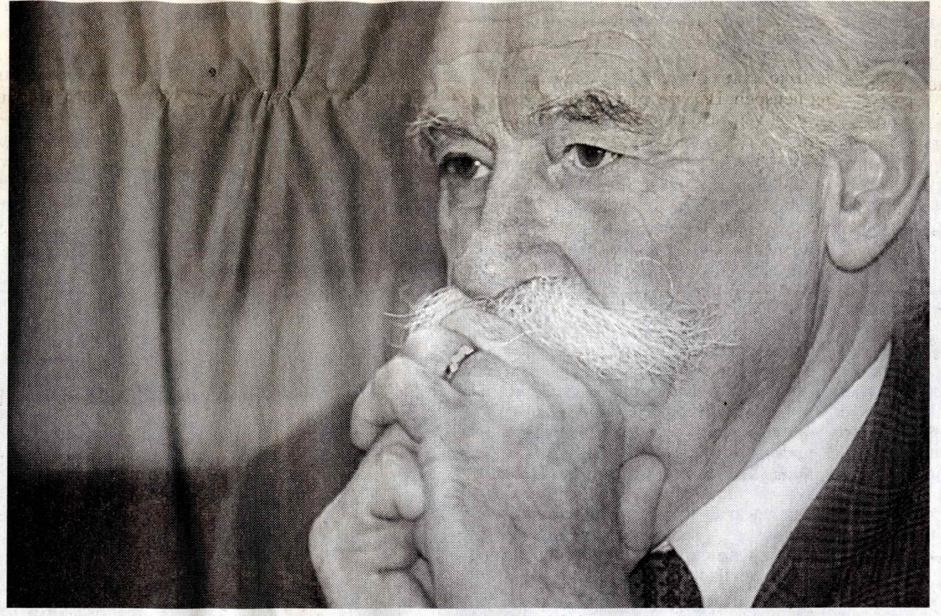

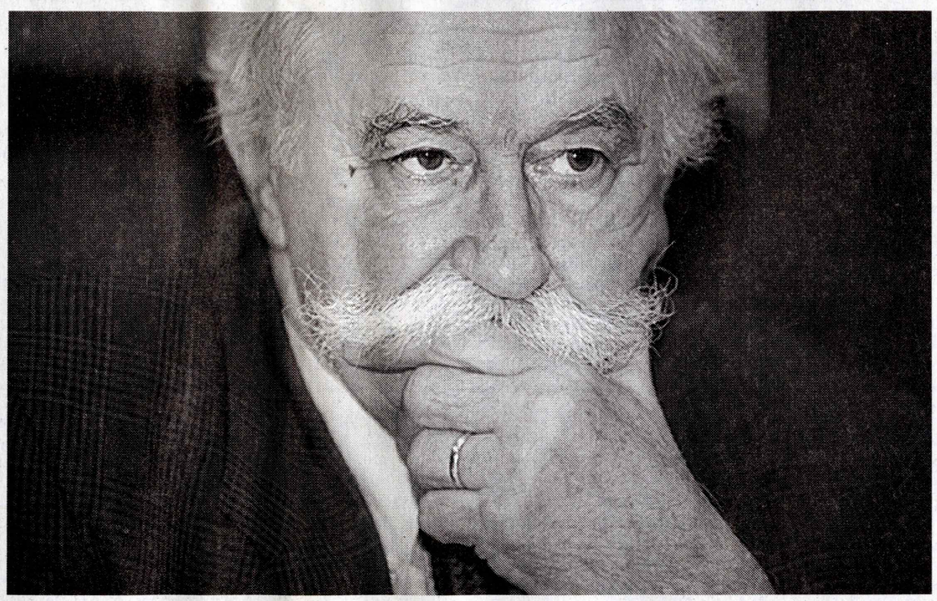

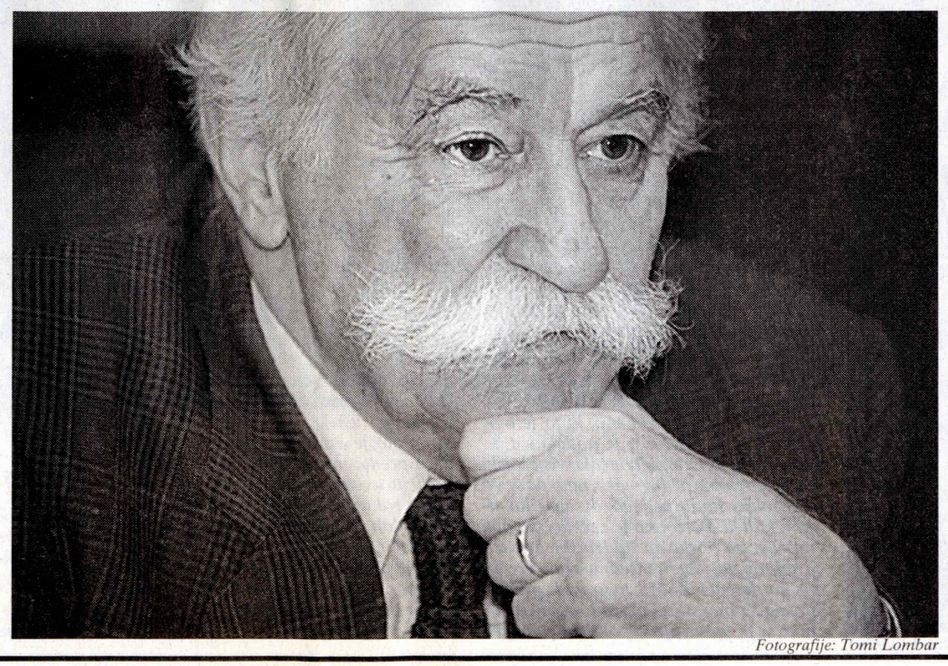

Fotografije: Tomi Lombar

nudbo sprejeli?

Popit mi česa takega ne bi predlagal, ker je vedel, da za to nimam interesa. Ko sem se 1984. leta vrnil iz Ženeve, me je povabil v svoje predsedstvo – in sem potem tudi bil izvoljen – pri tem pa sva se izrecno dogovorila, da bom imel proste roke za publicistično delo.

Res vas takrat kot člana predsedstva ni bilo preveč zaznati.

Ne, ker to ni bil moj namen. V predsedstvu sem sodeloval tako, da sem se udeleževal predvsem razprav o gospodarskih in mednarodnih temah.

Zanimivo je, da se vas je vedno jemalo kot bolj liberalnega in bolj demokratičnega politika, pa čeprav ste recimo sodelovali tudi v tem Popitovem predsedstvu. Je bilo to zaradi vaših zahtev, da mora gospodarstvo postati bolj tržno usmerjeno?

Naj vam nekaj pojasnim. Očitno se zaradi pomanjkljivih zgodovinskih analiz takratnega časa premalo ve, kakšna so bila stališča takratnih političnih akterjev. Vaše vprašanje me napeljuje k mnenju, da mojega partizanskega tovariša Popita uvrščate v trdo linijo in celo povezujete s »svinčenimi leti«. Popolnoma pa pozabljate, da je bil ravno on tisti, ki je v Kopru najbolj kritiziral amandmaje k zvezni ustavi, saj je dejal, da nobeden od amandmajev ni v slovenskem interesu.

Ta njegova dvojnost je bila že takrat zelo očitna. V odnosih z Jugoslavijo je bil slovenski nacionalist navznoter kar trd komunist …

Takrat ni šlo samo za nacionalno vprašanje. Dogovarjali so se tudi o vprašanju vojske. Popit je šel na Bloke in pred vsemi generali povedal, da ne bo dovolil ukinitve teritorialne obrambe. Zaradi tega so ga v Beogradu zelo kritizirali. Če mene, potem ko sem bil predsednik predsedstva, ni prav nič prizadelo, če so proti meni sprejemali resolucije in deklaracije, je bilo za Popita zelo nevarno, ko ga je zvezni centralni komite tako trdo ukoril.

Kakšne odnose ste takrat imeli z Milanom Kučanom?

Od mene je bil toliko mlajši, da se do mojega imenovanja za predsednika predsedstva nisva dobro poznala. Tudi zato, ker je bil ob mojem prihodu iz Ženeve v Beogradu član predsedstva stranke. Potem je prevzel marsičesa na notranjem področju mislimo rešili. Od vsega najbolj pa me skrbi notranji prepir.

Trdite, da se tudi z novo zgodovino dogaja enako kot z narodnoosvobodilnim bojem?

Ne ravno enako – nekaj podobnega pa res. Naj vam ilustriram z osamosvojitvijo; zgodovinsko dejstvo je, da sta plebiscit o osamosvojitvi prva predlagala Jože Smole in Viktor Žakelj, člana socialistične zveze. In zdaj vsi pozabljajo, kakšne so bile reakcije politikov na njun predlog.

Kakšne pa so bile?

Eni in drugi smo bili proti. Proti smo bili mi, če hočete, levica, proti je bila desnica. Če pregledate izjave vodečih tovarišev in gospodov iz Demosa, boste najbrž na svoje začudenje ugotovili, da vsi govorijo o Jugoslaviji in o konfederaciji, nihče pa ne o samostojni Sloveniji. In Žakljeva pobuda je umrla mirne, naravne smrti. Potem pa je začela popularnost Demosa v javnih anketah hitro padati. Prav zaradi krize, do katere je prišlo takrat, so se gospodje iz vladajočega Demosa sestali v Poljčah in predlagali tisto, kar sta predlagala že Žakelj in Smole, le malce spremenjeno: zahtevali so plebiscit, na katerem naj bi državljane povprašali, ali so za odcepitev. Vendar so jim tako slabo zaupali, da so predlagali, naj plebiscit uspe že, če za odcepitev glasuje večina udeleženih volivcev.

Morda pa to ni bilo tako nespametno …

Demosov predlog je bil dejansko predlog »strankarskega prešteva nja« glasov, ne pa narodni plebiscit. Šele ko Demosovo iniciativo sprejmejo tudi ostale stranke in ko se nadaljnje pogajanje poveri predsedniku Kučanu, dobimo dvoje: najprej plebiscit, za katerega je potrebna večina vpisanih – ni neglasujočih – upravičencev, drugo pa nova formulacija plebiscitnega vprašanja, govori o »osamosvojitvi« in ne odcepitvi.

Zakaj je bilo to tako nujno?

Sam sem bil v zelo dobrih odnosih s takratnim ameriškim veleposlanikom Warrenom Zimmermanom, ki me je večkrat posvaril, naj se pazimo, saj bomo v nasprotnem primeru končali v mednarodni izolaciji. Kučan se je dobro znašel, saj ima pravniško pamet, in je iznašel termin osamosvajanje. Tako smo se osamosvajali, in ne odcepljali; s to pravniško formulacijo je bil rešen tudi problem mednarodnih reakcij. Tako je plebiscit iz strankarskega predloga postal nacionalni triumf.

Res se to ne poudarja. Iz česa pa je razbrati, da se zgodovina potvarja tudi zdaj?

Jaz bi raje dejal, da prihaja do »prisvajanja zgodovine«. V mladosti sem poslušal »solunce«, ki so zahtevali več besede pri oblasti, ker so »nas osvobodili na Kajmakčalanu«. Potem sem poslušal »spomeničarje« – med katerimi sem tudi sam – ki so ob vsaki priložnosti ponavljali, »ali smo se zato borili«, danes pa zopet poslušam tiste, ki si z vseh strani lastijo zasluge za osamosvojitev. Kot da se tak edinstven zgodovinski uspeh sploh lahko doseže zahvaljujoč peščici posameznikov. Kar smo dosegli, smo dosegli zahvaljujoč narodni enotnosti, lahko pa vse izgubimo, če nespametno zapravimo ravno to enotnost. Naša bodočnost je lahko samo v demokraciji, nikakor pa ne v meritokraciji.

■

Z zanimanjem sem prebrala članek g. Janeza Stanovnika, svetovljana, ki iz svojega dolgega političnega udejstvovanja motri in presoja našo preteklo in sedanjo stvarnost. Omejila se bom na spravo.

G. Stanovnik meni, da je bila sprava v Kočevskem Rogu le formalna, ker ni zaživela in je le še poglobila sovraštvo med ljudmi. Ne dvomim, da sta bila oba zastopnika slovenskega naroda, posvetni in cerkveni, iskrena, ko sta z lepimi besedami izrazila obžalovanje za zločinska dejanja med bratomornim spopadom njunih strani, vendar je bila množica sorodnikov žrtev, mnogi med njimi tudi izseljenci iz tujine, tako poglobljena v svojo žalost, da ni mogla v tistem času misliti na pomirjenje.

G. Stanovnik meni, da se mora vsak človek najprej sam prečistiti, priznati krivdo, če je bila povzročena, jo obžalovati, vendar pa ni potrebno, da bi se opravičeval tudi drugače mislečemu, posebno če nisi storil nič hudega. Kolektivno krivdo posameznika pa g. Stanovnik zavrača.

Po mojem mnenju je osebno prečiščenje človekove notranjosti res potrebno, toda to je šele prva stopnja, ki vodi v spravo. Približati se moramo tudi sočloveku, ki drugače misli, in ga v strpnem pogovoru poskušati prepričati o svoji resnici in s tem oba moralno dvigniti na raven človekovega zaupanja in dostojanstva, ki jima pripada.

Težko je namreč govoriti o krivdi, ki je lahko taka ali drugačna. Ni treba, da sam ubijaš ali izvršuješ povelja drugih, naznanjaš ljudi in jih pošiljaš v taborišča, zadostuje že, če krivične stvari odobravaš ali jih zamolčiš in s tem omogočiš nesrečo, ki bi jo lahko preprečil. Naša vest je čudovito občutljiva presojevalka življenja, ob njej smo lahko vsi sokrivi.

Za primer prave sprave naj navedem naslednjo zgodbo, prikazano na našem tv ekranu pred meseci:

Star angleški veteran iz druge svetovne vojne po naključju izve naslov svojega japonskega mučitelja in si zaželi, da bi se po 50 letih srečala na mostu čez reko Kwai, kjer je med vojno stalo japonsko taborišče. Japonec, intelektualec, ki medtem doživlja globoko katarzo zaradi trpinčenja vojnih ujetnikov, rad privoli v njegov predlog, saj upa, da mu bo srečanje odvzelo težko breme krivde, ki ga muči ves čas po vojni. Po dolgem in strpnem pogovoru se oba nesrečneža, eden fizično, drugi psihično prizadet, duhovno zbližata, ker spoznata, da sta bila sicer žrtvi svetovnega spopada, a vendar tudi sokriva za zločinska dogajanja v njej. V znak sprave si podata roke in drug drugemu odpustita.

Oba moža v zgodbi sta intelektualca, prečiščena s trpljenjem svetovnega spopada. Pri nas pa so stvari bolj zapletene. Bila je bratomorna vojna, ki je zajela vse plasti ljudske množice, ki sedaj mora živeti v sožitju. Bila je umazana, krvava in nemoralna, saj je kršila vsa pravila obnašanja in vojnih predpisov (pobijanje neoboroženih civilistov, vojnih ujetnikov, kolaboracija s tujci ipd.). Zasekala je globoko ločnico v narodno telo, ki jo je s časom sicer prerasla tenka plast pozabe, vendar bo vedno prisotna skozi generacije slovenskega naroda, ker bo kot nenapisano življenjsko pravilo vedno nevarna, da znova oživi.

Sama sem doživela pravo spravo že leta 1943, ko mi je kolegica Mira, ob smrti mojega brata (Grčarice) in njenega, komunista, stisnila roko in rekla: »Veš, Sonja, obe strani sta krivi.« Nobeno prečiščenje najinih notranjosti ni bilo potrebno, le prava beseda sočutja za obojestransko trpljenje ob pravem času je vplivala na najino pomiritev.

Sonja Pestotnik-Stojan, Ljubljana

Zato bi bil že čas, da se g. Žajdela pri svojem spovedniku spove greha: »Zavajal sem slovenski narod,« pa ne zato, da bi zatem lahko nemoteno nadaljeval, ampak zato, da bi s tem za vselej nehal.

Kristijan Perko, Duplje

G. Janez Stanovnik je v izredno zanimivem, predvsem pa tehtnem intervjuju kot živa priča naše nedavne preteklosti med drugim odgovoril na vprašanje novinarja Grege Repovža: »Posledica česa je bila torej kolaboracija?« takole: »Predvsem ideološke priprave, ki jo je Katoliška akcija začela z načrtnim približevanjem fašističnemu sistemu – še pred vojno. Kolaboracija se torej ni začela zaradi pritiska Osvobodilne fronte ali samih komunistov. Ne bežim pa od dejstva, da je pozneje pritisk obstajal in da so likvidacije, za katere je skrbel VOS, povzročile to, da so se vodje Katoliške akcije ustrašile in še bolj približale okupatorju. Vendar je bila to že posledica!«

Tako zaslužni udeleženec slovenskega narodno-osvobodilnega boja Janez Stanovnik! Ker pa se ob različnih strankarskih pobudah o narodni spravi, in tudi sicer, že praviloma uveljavljajo očitki, da je bilo odporniško gibanje OF bolj kot proti okupatorju naperjeno proti komunistom, nasprotnim vernim Slovencem, in ker celo predsednik ZLSD Borut Pahor v svojem spremnem pismu predsedniku DZ Janezu Podobniku k svojemu predlogu o narodni spravi med drugim navaja, da Komunistični partiji z brutalnimi sredstvi »ni šlo le za to, da je likvidirala sodelavce okupatorja in izdajalce, temveč je skrito za Osvobodilno fronto izvajala t.i. drugo fazo revolucije: t.j. likvidacije svojih političnih nasprotnikov.« Takšno početje da ni ostalo brez posledic: ponekod da so se spontano organizirale »vaške straže« in zavestno organizirana mreža ovaduštva.

Ker torej take in podobne ocene vzrokov in posledic kolaboracije pridobivajo veljavo, velja Stanovnikovo pričevanje upravičeno dodatno razčleniti:

1. Predvojna ideološka, protikomunistična naravnanost in politična napadalnost RKC na Slovenskem (z nanjo naslonjeno SLS) zoper vsako drugačno miselnost in stanje duha, ki ni izražalo njenega, in zato bogokletno, sta bili na valovni dolžini grozečega sosednjega fašizma. V nasprotju s tistimi, ki so opozarjali na nevarnosti fašizma, je Katoliška akcija kot udarna pest cerkvenih vrhov za podrejanje celotnega javnega in zasebnega življenja doktrini katolicizma pripravljala obračun katoliške desnice s komunisti in naprednimi težnjami. Tem ciljem so se zapisale zlasti militantne skupine Erlichovih stražarjev in Tomčevih mladcev. Vsi in vse v imenu Boga in Kristusa Kralja, simbola tudi posvetne in politične moči Cerkve. Za časa španske državljanske vojne 1936. leta se je cerkveno vodstvo odkrito opredelilo za fašistično stran. Nič nenavadnega ni bilo, če so v cerkvi pri nedeljski maši zavzeto brali pismo španskih škofov z izrazito fašistično apologijo. Spopad z Edvardom Kocbekom zaradi njegove obsodbe sodelovanja španske duhovščine s Francovim fašizmom v njegovem članku »Premišljevanje o Španiji« je bil neogiben in prelomen na takratni zatohli slovenski politični sceni. Odločitve uradne Cerkve, ko bo prišla na vrsto fašistična okupacija Slovenije, so bile torej vnaprej razvidne!

2. Večina takratne desne politične srenje, ki je bila na oblasti, je z okupacijo sprejela odločitev: ostati pasivni, da bi ohranili in zagotovili oblast tudi po vojni. Nacifašizem – po njihovem prepričanju – slovenskega naroda ni ogrožal in zato tudi ni bil potreben nikakršen odpor okupatorjem. Pač pa izrazi lojalnosti, brezpogojne vdanosti in sodelovanja, kot poudarja vdanostna izjava škofa dr. Gregorija Rožmana duceju ob vključitvi po italijanski vojski zasedenega slovenskega ozemlja italijanskemu kraljestvu. Od hlapčevskega klečeplazenja v Rimu in Ljubljani niso škofa odvrnile niti Mussolinijeve napovedi, da bo fašistična Italija nove državne meje izenačila z narodnostmi. Slovenski narod sta zapisala genocidu tako Hitler kot Mussolini, ki se je že izkazal z raznarodovanjem Primorskih Slovencev. Osvobodilna fronta – nasprotno – ni priznala okupacije in je takoj napovedala oborožen odpor. Kar je sledilo, je najbolje razbrati iz italijanskih okupacijskih dokumentov, ki na eni strani prikazujejo manifestacije in uporniške akcije OF, na drugi pa odkrivajo domače izdajalce, ovaduhe in vodiče, ki so pomenili za okupacijske oblasti najučinkovitejšo pomoč, za osvobodilno gibanje pa največjo nevarnost.

3. Ali so bile res »vaške straže« in vsa domača oborožena kolaboracija z okupatorjem posledica likvidacij izdajalcev in političnih nasprotnikov, torej obramba pred brutalnimi sredstvi Komunistične partije in OF v odnosu do svojih političnih nasprotnikov? Dodatno bi bilo treba vprašanju pripisati: in do privržencev okupatorjev, kajti politični nasprotnik komunistov in z njimi Osvobodilne fronte ni bil nihče drug kot pobornik predvojnega militantnega protikomunizma, ki je v okupaciji izkoristil ugodna tla za svoje znane cilje, pa čeprav na račun izdajstva lastnega naroda.

Motijo se ali pa zavajajo tisti, ki trdijo, da so bile »vaške straže« posledica likvidacij. Znano je namreč, da so se prve oborožene skupine t. i. Slovenske legije pojavile že pred terenskimi akcijami OF in se niso imele namena spopadati z okupatorjem. S pomočjo Katoliške akcije in Erlichovih Stražarjev so se izkazale kot podtalna oborožena, vohunska in ovaduška protikomunistična organizacija, medtem ko so bile »vaške straže« kasneje že del MVAC (Prostovoljne protikomunistične milice), ki je bila sestavni del okupacijskega vojaštva in njegovih operacij. Znane likvidacije izdajalcev, med temi tudi duhovnikov, pa so bile žalostna posledica njihove vse bolj nevarne vloge v službi okupatorja. Da so bili tudi nedolžni in po krivici umorjeni, ne zmanjšuje nič manj žalostnega dejstva, da so bili premnogi duhovniki pobudniki in organizatorji »vaških straž«, ki so imele več kot samo samoobrambno vlogo. Tudi likvidacijo katoliškega prvaka dr. Lamberta Erlicha gre – za primer – pripisati njegovi politični in organizacijski dejavnosti za nastajanje bele garde, ne pa zgolj njegovemu političnemu nasprotstvu Komunistični partiji. Njegovo obsodbo na smrt je posebno sodišče po naglem postopku utemeljilo kot kazen za zločine izdajstva.

Kdor danes išče razloge in dela razlage o takih in podobnih dramatičnih primerih, ki naj bi obremenjevali osvobodilni boj in njegove nosilce, ne da bi upošteval celovitost dogajanja, krutost vojne, ki poraja nasilje in krivice, veličino boja za svobodo in življenje pa tudi eksplozije zmage, ne more prispevati k razumevanju časa in boja, tako usodnega za obstoj slovenskega naroda. Predvsem pa nihče ne danes ne jutri pred človeštvom in zgodovino ne more zanikati resnice, ki jo je zapisal Simon Wiesenthall, da je »kolaboriranje s sovražnikom najhujši izmed vseh zločinov«!

Dušan Fortič, Koper